

РОЛЬ СУЧАСНИХ ТЕОРІЙ КОНКУРЕНЦІЇ У ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ

***КВЯТКО Т.М., К.Е.Н., ДОЦЕНТ,
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ІМЕНІ ПЕТРА ВАСИЛЕНКА***

Постановка проблеми у загальному вигляді. Диференціація сучасних теорій конкуренції в соціально-економічних системах та виклики, які створюються в процесі функціонування продуктових ринків на фоні поглиблення процесів економічної інтеграції та глобалізації, потребує зваженої оцінки та розвитку методологічних прийомів та підходів до вивчення конкурентних явищ і процесів, основи яких закладені у теоріях конкуренції. Сучасний стан теорій конкуренції обумовлений не тільки результатами їх генезису в історичній ретроспективі, а й зрушеннями в економічних відносинах, функціонуванні ринків та в стані продуктивних сил. Вказане обумовлює необхідність чіткої ідентифікації методологічного значення сучасних теорій конкуренції для проведення досліджень та удосконалення практики менеджменту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конкуренція є однією з ключових ознак ринку та, відповідно, фактором формування і функціонування ринкового механізму. При цьому предметом значної кількості досліджень останнього є саме відносини конкуренції. Вагомий внесок у розвиток теорій конкуренції здійснили такі провідні вчені, як А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль, К. Маркс, В. Джевонс, К. Менгер, Л. Вальрас, А. Маршалл, В. Парето, Дж. Б. Кларк, Дж. М. Кларк, Й. Шумпетер, Е. Чемберлін, Дж. Робінсон, Дж.М.Кейнс, Дж. Стіглер, Г. Беккер, Р. Нельсон, С. Уінтер, М.Портер, К.Крістенсен та інші дослідники. Дослідженням та порівнянням сучасних наукових підходів щодо трактування категорії «конкуренція», формування конкурентоспроможності, аналізу еволюційних змін теорії конкуренції присвячено багато наукових праць. Проте, не зважаючи на численні результати досліджень, наявність певних неузгодженостей, питань, що не знайшли належного висвітлення на теоретичному рівні, актуалізує продовження теоретичних досліджень у даному напрямку.

Формулювання цілей статті. Метою даної публікації є вивчення впливу сучасних теорій конкуренції у виконанні досліджень складних соціально-економічних процесів, явищ та систем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Засновником теоретико-методологічного вивчення конкуренції вважається представник класичної школи політичної економії А. Сміт, який вперше використав категорію «конкуренція» у процесі дослідження економічних явищ, визначив її роль і місце в розвитку ринкової економіки, обґрунтував фактори, які на неї впливають, пояснив зв'язок конкуренції з попитом та пропозицією на ринку, зазначивши, що ціни є вирішальним фактором у конкурентній боротьбі.

Економічна криза початку XX ст. підтвердила недієвість теоретичних підходів невтручання держави в ринковий процес. У результаті Дж.М. Кейнс розкритикував теорію саморегулювання ринку та запропонував альтернативний підхід у якому обґрунтував необхідність державного втручання в процеси конкуренції. У подальшому науковці почали розширювати предметну область досліджень теорії конкуренції. Так представники інституційного напрямку економічної науки почали вивчати вплив різноманітних аспектів суспільного устрою на розвиток процесу конкуренції та ефективність соціально-економічних систем. Таким чином, до середини XX ст. у теорії конкуренції сформувалося два етапи її розвитку: класичний та неокласичний [1].

Генерування в науковій практиці нових та модернізованих теорій конкуренції є наслідком не тільки наукових пошуків, а й реакцією на системні зрушення в стані соціально-економічних систем, адже економічна наука, частиною та продуктом якої є теорія конкуренції, є наукою суспільною, а отже саме суспільні та, зокрема, економічні відносини, їх генезис та виклики, що ними створюються є рушієм наукових досліджень.

Г. Хотеллінг вперше в теорії конкуренції використав поняття «просторова конкуренція». У своїй моделі за основу науковець взяв теорію монополістичної конкуренції, особливо акцент було здійснено на положення які стосуються диференціації товару. Зокрема, автор вважав, що в ситуації монополістичної конкуренції суб'єкт економічних відносин, який знаходиться в стані монополіста, формує власний ринковий простір, в результаті чого створюється просторова конкуренція.

Ф. Хайек вважав, що в економічній теорії конкуренцію слід досліджувати з двох боків, з одного, конкуренцію – як динамічний процес, а з іншого, конкурентну рівновагу – як статистичну модель ринку. Автор стверджував, якщо розглядати досконалу конкуренцію як статичну модель ринку, то це лише одна з ймовірних модифікацій конкурентного процесу, а зовсім не єдиний і не детермінований варіант. На ринку конкуренція виступає основною руйнівною силою, яка змушує всю економічну систему ефективно функціонувати. До того ж Ф. Хайек ввів в економічну науку поняття «конкурентний порядок» – ефективний розвиток конкуренції в умовах правового та законодавчого захисту, та «упорядкована конкуренція» – конкуренція, що лімітує розвиток суспільного добробуту.

Д.К. Гелбрейт визначив, що транснаціональні корпорації формують індустріальну систему шляхом контролю над цінами, витратами та поведінкою споживачів, а дрібні підприємства, які не можуть впливати на ці фактори, є складовими ринкової системи. Вперше науковець використав поняття «техноструктура» за допомогою якого зміг ґрунтовно відобразити особливості управління крупними корпораціями, які є головними «гравцями» ринку. На основі здійснених досліджень вченим-економістом було встановлено, що економічна ціль суб'єктів економічних відносин, які формують техноструктурні об'єднання потужних корпорацій постійно змінюється – від максимізації обсягу чистого прибутку до самозбереження корпорації і розширення впливу на ринок та контролю над ним. Досягнення встановлених цілей відбувається за рахунок застосування ефективної інноваційної політики, яка в нинішніх ринкових умовах є об'єктивною необхідністю сучасної економіки.

Дж. Стіглер в рамках теорії організації промисловості досліджував поведінку крупних промислових підприємств у монопольних галузях та визначив, що досягнення успіху даних суб'єктів економічних відносин відбувається за рахунок принципу виживання та принципу досягнення мінімального масштабу ефективності. При цьому науковець стверджував, що промислові компанії для того щоб отримати та утримувати лідируючі позиції у галузі повинні активно та своєчасно створювати інтеграційні об'єднання, які на ранній або пізній стадії розвитку галузі спроможні забезпечити перевагу у конкурентній боротьбі [2]. Дж. Стіглер одним з перших в економічній науці визначив, що переваги у конкурентній боротьбі мають ті суб'єкти економічних відносин, які в повній мірі володіють необхідною економічною інформацією та мають досвід її концентрації «у своїх

руках». Однак інформація, на думку науковця, може стати і негативним фактором, який призведе до втрати конкурентних позицій підприємства на ринку, якщо компанія володіє інформацією частково або недостовірно. Для отримання повноцінної економічної інформації суб'єкти економічних відносин не повинні шкодувати коштів, адже ефект який буде отриманий у майбутньому від її використання, практично, завжди буде перевищувати витрати на її одержання. Будь які суб'єкти економічної діяльності повинні завжди прагнути мати в своєму арсеналі ту інформацію, яка спроможна забезпечити їм конкурентні переваги та розширення влади у галузі [3].

І. Кірцнер вивчав який вплив та яку роль на розвиток конкурентних відносин здійснює приватний підприємець. Так науковець дійшов висновку, що виробник який володіє інформацією та має доступ до нових інноваційних розробок, заради отримання максимальної вигоди, спроможний створювати нові сфери діяльності, змінювати існуючі умови конкуренції у галузях та контролювати зміни рівня цін на ринку. Основна функція конкуренції, на думку І. Кірцнера, полягає у визначенні найефективнішого підприємницького рішення, яке спроможне позитивно вплинути на розвиток економічної ситуації на певному сегменті цільового ринку.

Наприкінці ХХ ст. в теорії конкуренції з'являються роботи М. Портера з визначення конкурентних переваг країн та компаній, завоювання лідируючих позицій на ринку та в галузі. Спираючись на результати аналізу напрацювань різних економічних шкіл розробив модель п'яти конкурентних сил, які, на його думку, власне і формують структуру галузі, ввів в економічну науку поняття «кластер», а також запропонував систему показників (конкурентний ромб або ромб Портера), на основі яких можна визначити причини успіху тих чи інших країн у міжнародній галузевій конкуренції [4].

Г. Хамел та К.К. Прахалад у конкуренції розглядали проблеми завоювання лідируючих позицій крупних компаній у галузі. До основних факторів конкурентних переваг науковці відносили інтелектуальне лідерство та комбінування внутрішніх унікальних ресурсів компанії. Г. Хамелом та К.К. Прахаладом була запропонована теорія ключових компетенцій.

М. Трейсі та Ф. Вірсема встановили, що для досягнення лідируючих позицій на ринку компанії необхідно обрати одну стратегію або «ціннісну дисципліну» (виробничу досконалість; лідерство по продукту; близькість до споживача) і досягти в ній повної досконалості. Вибір стратегії повинен бути максимально прорахований

та продуманий, в іншому разі – компанія може втратити свою частку ринку або ж взагалі збанкрутувати [5]. Однак, ми вважаємо, що основна проблема реалізації цієї теорії на практиці полягає в тому, що за динамічних умов розвитку ринку компанії необхідно враховувати всі зміни та пристосовуватися до них, а за наявності обрання однієї стратегії на довготривалий період це є практично неможливим.

Дж. Ф. Мур вважав, що в сучасному економічному середовищі першість належить новаторам. По суті, фактично всі підприємства можуть досягти фінансових успіхів в разі своєчасного впровадження продуктових інновацій. Проте, є одна особливість, яку повинні враховувати компанії для того щоб забезпечити настання цієї події. В основу теорії підприємницьких екосистем закладена думка про те, що рушійною силою економічної системи є не лише традиційна конкуренція («лоб в лоб»), а й еволюція, співробітництво та взаємозалежність. Науковець розглядає компанію як елемент екосистеми, що включає власників, інших зацікавлених осіб та крупні структурні об'єднання, думку яких обов'язково слід враховувати (міністерства, асоціації, організації), в якій спільно розвивається конкуренція та еволюція (коеволуція). За таких умов компанії, для досягнення успіху на ринку, необхідно розробити стратегію, яка б враховувала умови зовнішнього середовища, поєднувала елементи конкуренції та співробітництва всіх складових екосистеми. Проте, ефективність стратегії з часом знижується і компанія в будь-який момент може втратити свої лідируючі позиції в галузі [6], уникнути цього можливо лише за допомогою створення та використання адаптаційних механізмів.

Р.М. Кантер в своїх дослідженнях дійшов висновку, що наявність «цифрової» та «електронної» корпоративної культури посилює позиції компанії на ринку. Дає можливість суб'єктам економічних відносин швидко адаптуватися до можливих змін та ліквідовувати свої помилки в режимі реального часу, що особливо цінно в умовах невизначеності.

В. Чан Кім та Р. Моборн наголошують, що для досягнення успіху компаніям необхідно створювати нові ринки/ринкові ніші, на основі впровадженні інноваційних розробок, вільні від конкурентів, а не втрачати свої ресурси в конкурентній боротьбі на традиційних ринках («стратегія голубого океану»).

Різноманітність концептуальних підходів до трактування сутності конкурентних відносин, які відрізняються складністю, багатогранністю та багаторівневістю фактично обумовлює необхідність застосування певної типології та систематизації щодо управління розвитком суб'єктів

економічних відносин в контексті стабілізації останнього [7]. Найбільш прийнятним, як показують дослідження, шляхом розв'язання цього проблемного питання є обґрунтування стандартизованих стратегій розвитку та адаптації суб'єктів до умов цільових ринків збуту продукції з подальшою деталізацією та конкретизацією управлінських рішень з огляду на рівень розвитку їх економічного потенціалу та врахування ситуативних факторів [8].

Висновки. Результати виконаного дослідження питань генезису теорій конкуренції та прикладних підходів до їх застосування в соціально-економічних системах дозволили виокремити такі етапи у їх розвитку: класичний, неокласичний, новітній (який поєднує теорії конкуренції, що сформовані наприкінці ХХ ст.-поч. ХХІ ст.), а також визначити внесок кожної концепції у розуміння конкуренції за сучасних умов економічного розвитку. Встановлено, що новітній етап розвитку наукових тлумачень конкуренції фактично синтезує та частково модифікує основні положення класичного та неокласичного етапів становлення теорії конкуренції, акумулює специфічні наукові результати та формує теоретичну основу подальших досліджень теорії конкуренції.

Література.

1. **Квятко Т.М., Рижикова Н.І.** Генезис теорій конкуренції та прикладні засади їх імплементації в інноваційно-інвестиційному розвитку соціально-економічних систем. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2017. № 4. С. 45-54.
2. **Довбенко М.В., Осик Ю.И.** Современные экономические теории в трудах нобелиантов. Москва: Академия естествознания, 2011. 341 с..
3. **Батюк А.А., Бабко Н.М.** Суспільні ринкові трансформації: глобальний контекст. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка: Економічні науки*. 2018. Вип. 193. С. 110-120.
4. **Портер М.** Конкурентное преимущество. Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / пер.: Е. Калинина. Москва: Альпина Паблишер. 2008. 720 с.
5. **Батюк А.А., Бабко Н.М.** Транснаціоналізація національних економічних систем в умовах глобалізації. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка: Економічні науки*. 2018. Вип. 200. С. 95-103.
6. **Сєвідова І.О.** Пріоритетні напрями реалізації експортоорієнтованої стратегії аграрними підприємствами. *Економіка та держава*. № 2. 2018. С. 46-49.
7. **Романюк І.А.** Державна соціальна політика в забезпеченні продуктивної зайнятості сільського населення. *Економіка АПК*. 2014. № 10. С. 105-109.

8. **Шибасва Н.В.** ЕВОЛЮЦІЯ СПІЛЬНОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка: Економічні науки. 2015. Вип. 162. С. 306-315.

References.

1. **Kvyatko T.M., & Ryzhykova N.I.** (2017). Henezys teorii konkurentsiyi ta prykladni zasady yikh implementatsiyi v innovatsiyno-investytsiynomu rozvytku sotsial'no-ekonomichnykh system [Genesis of the Theory of Competition and Applied Fundamentals of their Implementation in the Innovation-Investment Development of Socio-Economic Systems]. *Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky – Actual problems of innovative economy*, no 4, pp. 45-54 [in Ukrainian].
2. **Dovbenko M.V., & Osik Yu.I.** (2011). *Sovremennyye ekonomicheskie teorii v trudakh nobeliantov. [Modern economic theories in the writings of Nobelists]*. Moscow: Akademiya yestestvoznaniya, p. 341 [in Russian].
3. **Batiuk L.A., & Babko N.M.** (2018). Suspilni rynkovi transformatsii: hlobalnyi kontekst. [Public Market Transformations: Global Context]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva imeni Petra Vasylenka: Ekonomichni nauky – Bulletin of the Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture: Economic Sciences*, Issue. 193, pp. 110-120 [in Ukrainian].
4. **Porter M.** (2008). *Konkurentnoe preimushchestvo: Kak dostich vysokogo rezultata i obespechit ego ustoychivost [Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance]*. (Trans.). Moscow: Alpina Publisher p. 720 [in Russian].
5. **Batiuk L.A., & Babko N.M.** (2018). Transnatsionalizatsiia natsionalnykh ekonomichnykh system v umovakh hlobalizatsii [Integration of the national economic systems is in the conditions of globalization]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva imeni Petra Vasylenka: Ekonomichni nauky – Bulletin of the Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture: Economic Sciences*, Issue. 200, pp. 95-103 [in Ukrainian].
6. **Cievidova I.O.** (2018). Priorytetni napriamy realizatsii eksportoorientovanoi stratchii ahrarnymy pidpriemstvamy [Priority directions of realization of експорторієнтованої strategy by agrarian enterprises]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, no 2, pp. 46-49 [in Ukrainian].
7. **Romaniuk I.A.** (2014). Derzhavna sotsialna polityka v zabezpechenni produktyvnoi zainiatosti silskoho naselennia [A public social policy is in providing of productive employment of rural population]. *Ekonomika APK – Economy AIC*, no 10, pp. 105-109 [in Ukrainian].
8. **Shybaieva N.V.** (2015). Evoliutsiia spilnoi ahrarnoi polityky ES [Evolution of the EU common agricultural policy]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva imeni Petra Vasylenka: Ekonomichni nauky – Bulletin of the Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture: Economic Sciences*, Issue. 163, pp. 306-315 [in Ukrainian].

Анотація.

Квятко Т.М. Роль сучасних теорій конкуренції у економічній науці.

В статті розглянуті питання генезису теорій конкуренції, еволюція понятійно-категоріального апарату досліджень конкурентних відносин у зарубіжній та вітчизняній економічній науці. Виконане співставлення класичної та неокласичної парадигм теоретичних досліджень процесів та явищ, пов'язаних з конкуренцією суб'єктів економічних відносин, що дало змогу окреслити контури сучасних наукових підходів до вивчення вказаної предметної сфери. Встановлено, що новітній етап розвитку наукових тлумачень конкуренції фактично синтезує та частково модифікує основні положення класичного та неокласичного етапів становлення теорії конкуренції, акумулює специфічні наукові результати та формує теоретичну основу подальших досліджень теорії конкуренції.

Ключові слова: конкуренція, конкурентна структура ринку, конкурентна поведінка.

Аннотация.

Квятко Т.М. Роль современных теорий конкуренции в экономической науке.

В статье рассмотрены вопросы генезиса теорий конкуренции, эволюция понятийно-категориального аппарата исследований конкурентных отношений в зарубежной и отечественной экономической науке. Выполнено сопоставление классической и неоклассической парадигмы теоретических исследований процессов и явлений, связанных с конкуренцией субъектов экономических отношений, что позволило очертить контуры современных научных подходов к изучению указанной предметной области. Установлено, что новейший этап развития научных толкований конкуренции фактически синтезирует и частично модифицирует основные положения классического и неоклассического этапов становления теории конкуренции, аккумулирует специфические научные результаты и формирует теоретическую основу дальнейших исследований теории конкуренции.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентная структура рынка, конкурентное поведение.

Abstract.

Kvyatko T.M. A role of modern theories of competition is in economic science.

The article deals with the issues of the genesis of competition theories, the evolution of the conceptual-categorical apparatus of research of competitive relations in foreign and domestic economic sciences. A comparison of the classical and neoclassical paradigms of theoretical studies of processes and phenomena associated with the competition of subjects of economic relations has been made, which made it possible to outline the contours of modern scientific approaches to the study of the specified subject area. It is established that the newest stage of development of scientific interpretations of competition actually synthesizes and partially modifies the basic provisions of the classical and neoclassical stages of formation of the theory of competition, accumulates specific scientific results and forms the theoretical basis for further studies of competition theory.

Keywords: competition, competitive market structure, competitive behavior.